Floravaktarna i Skåne Rapporterar

Skärblad i Skåne

Göran Mattiasson

Bild 1. Landets vackraste och Skånes största bestånd av skärblad i Tygelsjö, mellan åker- och vägkant. Foto: Göran Mattiasson.

Skärblad *Falcaria vulgaris* förekommer sällsynt i södra Sveriges jordbrukslandskap och går inte att förväxla med någon annan svensk art. Antalet växtplatser i landet uppgår till ungefär 50 och har varit av denna storleksordning under lång tid.

Skärblad förökar sig vegetativt genom rotskott. På så sätt kan lokalt stora bestånd utvecklas. Genom rotskotten bildas sammanhängande bestånd, kloner, med genetiskt identiska skott (bild 1). Varje sådant bestånd är genetiskt sett ett enda individ.

Flockblommig art med skarpa blad

Skärblad är en flerårig, flockblommig ört med en kraftig, trind, spärrgrenig stjälk (bild 2 och 9). Varje växtplats omfattar vanligtvis ett stort antal skott, vilka växer tätt tillsammans och bildar mer eller mindre sammanhängande, ibland snåriga bestånd (bild 1 och 9). Plantan når en höjd av några decimeter, där vegetationen slås, men kan bli närmare en meter, om skotten får utvecklas fritt.

Skärblad har kala, djupt treflikiga till pardelade, sågade blad med skarpa broskartade tänder (bild 4 och 5). Bladflikarna är långa, smala (centimeterbreda) och böjda som en skära, vilket gett arten dess namn – både på svenska och latin (*falx* är latin för skära).

Blomställningen påminner något om brudslöjans och består av glesa flockar med allmänt och enskilt svepe av syllika svepeblad och 12–18 tunna, kala strålar (bild 3). Kronbladen är vita och knappt millimeterstora. Vissa blommor och flockar är hanliga och saknar fruktämne. Skärblad är ljuskrävande och blommar från slutet av juli till september (Olsson 1996, Fröberg 2010).

Först kända växtplatsen i Sverige

Skärblad kom liksom många andra arter till Sverige genom förorenat utsäde. *Locus classi-*

Bild 2. Robust planta av skärblad i Listarum 2010, meterhög med långa, smala centimeterbreda bladflikar. Foto: Göran Mattiasson.

cus för skärblad - alltså den plats från vilken arten för första gången angavs som svensk (Nordstedt 1920) - ligger i Glemminge nordost om Ystad i Skåne. Arten upptäcktes 1805 och finns fortfarande kvar i området. Den har periodvis haft ett av sina största bestånd i landet med mer än tusentals blommande stjälkar (bild 6).

I Glemminge växte plantorna först i åkermark men kom med modern jordbruksteknik att trängas ut i omgivande terräng (bild 8). När lönsamheten i jordbruket minskade lades åkern i vall, vilket gynnade skärblad som växte i åkerkanten och kunde expandera genom rotskott. Under decenniet efter millennieskiftet betades vallen av nötkreatur samtidigt som stora bestånd av skärblad kom att dominera vegetationen (bild 6). År 2003 uppskattades beståndet innehålla 400 plantor. Antalet hade år 2010 ökat till mer än tusentalet plantor, som spridit sig från omgivande trädor som växer igen med knylhavre. Mellan åren 2010 och 2015 odlades vallen upp, beståndet splittrades i flera mindre förekomster – alla tillhörande samma ursprungliga klon – som nu återfinns utmed åker- och vägkanter i området kring Glemminge (bild 7).

Bild 3. Flock med allmänt och enskilt svepe. Foto: Göran Mattiasson.

Utvecklingen har varit likartad på många andra av skärbladets lokaler. Sammanhängande bestånd i ängsmark har luckrats upp eller utplånats av betesdjur eller av uppodling. Särskilt tydligt har denna process under senare år varit i de största bestånden i Listarum väster om Simrishamn och i ängsmarken vid Ramsåsa i Fyledalen. Kvarvarande bestånd kan stå väl skilda från varandra inom sådana växtplatser. År 2010 fanns många mindre grupper och enstaka fristående plantor i obetad ängsmark i Listarum väster om Simrishamn (bild 2). När området inhägnades och betestrycket ökade kraftigt fanns 2015 bara några få småvuxna, klena skott kvar strax utanför inhägnaden.

Växtplatser med skärblad i Skåne

Skärblad är införd till både Sverige och Danmark (Hartvig 2015), där arten har sina nordliga utpostlokaler i Europa. Arten är inte känd från Norge eller Finland. I Sverige har skärblad ett femtiotal växtplatser (karta 1) varav ett 15-tal i Skåne. (karta 2 och tabell).

Det första kända fyndet av skärblad i Sverige gjordes i jordbruksbygden i Glemminge i Skåne, där skärblad uppträdde som åkergräs. Skärblad är en art som alltid varit bunden till

jordbruks- och odlingslandskapets öppna marker. I Skåne växer arten fortfarande kvar på den plats varifrån den rapporterades första gången för tvåhundra år sedan (Tyler 2007).

Skärblad har ett djupgående rotsystem, som gör att arten, när den har etablerat sig på en plats, är livskraftig och långlivad. Skärblad var under 1800-talet ett svårutrotat ogräs (Svensson m fl 1993). Arten kan även idag uppträda som åkerogräs, när plantor genom rotskott från växtplatser i åkerkanter tränger in i odlingar – vilket vanligtvis bara resulterar i kortlivade gästbesök.

Skärblad är en självsteril art i Sverige. Undersökningar 2015–2016 visar att detta inte bara gäller Skåne utan förefaller gälla hela utbredningsområdet i landet – med ett undantag på vardera Öland 1992 (Bringer 2005) och Östergötland i början av 2000-talet (Antberg, brev 2017). Eftersom alla plantor på en lokal tillhör samma klon, resulterar självsteriliteten i att inget frö kan bildas. Frukter utvecklas inte och därför bildas inte heller några grobara frön. Att ingen hittar groddplantor eller nyetablerade plantor av skärblad i Sverige är följaktligen en logisk konsekvens. Detta ger också en förklaring till varför skärblad är en så sällsynt art inom hela sitt utbredningsområde (karta 1). Här finns också orsaken och förklaringen till att skärblad även i framtiden kommer att förbli en sällsynt art. Om skärblad inte själv kan sprida sig till nya växtplatser utan bara sakta men säkert försvinna, är frågan hur länge arten kommer att överleva och finnas kvar i Skåne? På södra sidan av Östersjön föryngras arten spontant, vilket innebär att skärblad också har fertila plantor – utanför Sverige! (Mattiasson 2017).

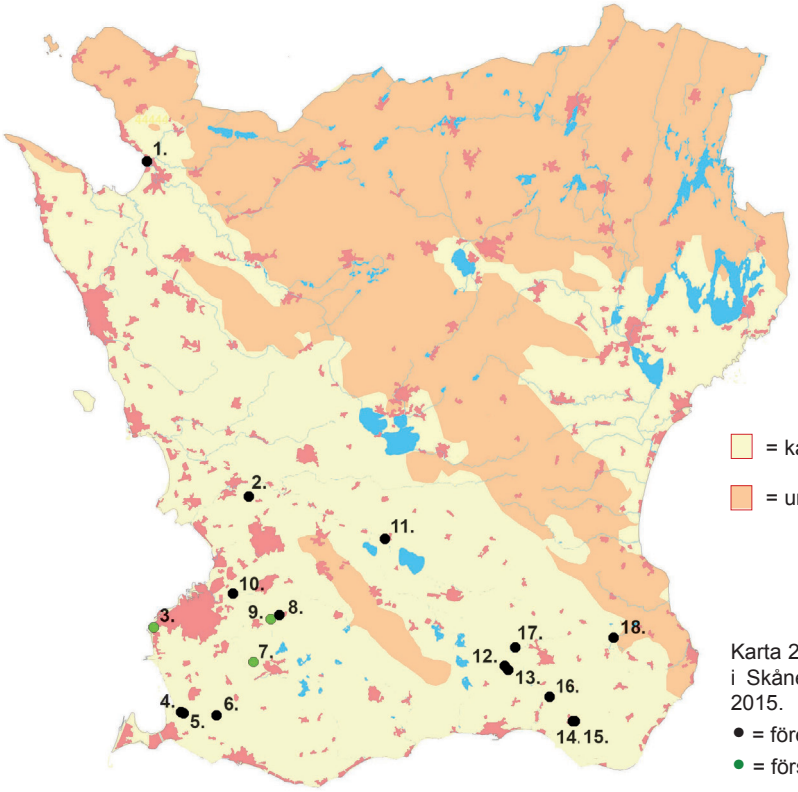
Skärblad har numera sina växtplatser i Skåne samlade i tre olika typer av miljöer: 1) mellan åker-/ängs- och vägkanter, 2) på torr gräsmark, f d åkermark och 3) på ruderatmark. Skärblad förekommer främst i södra Skånes kalkhaltiga områden. Jag har besökt växtplatserna regelbundet vart 5:e år och däremellan också gjort åtskilliga besök för att följa utvecklingen av växten och dess växtplats. Samtliga uppgifter om växtplatser med

Bild 4. De djupt treflikade bladen…

Bild 5. …är långa, centimeterbreda med skarpa, broskartade tänder i kanten. Foton: Göran Mattiasson.

Karta 2. Förekomster av skärblad i Skåne under perioden 1990 – 2015.
● = förekomst
● = försvunnen 2015

Karta 1. Utbredningen av skärblad i Sverige 1990, fylld ring visar att arten fanns kvar 2005, öppen ring visar lokaler, där skärblad inte återfanns 2005. (ArtDatabanken). Skärblad tillhör kultur- och odlings-landskapet. På Västkusten i Bohuslän är skärblad sannolikt inplanterad på den enda kända lokalen i Smögen (Blomgren m fl. 2011.)

koordinater och uppskattat antal plantor under 2015 finns redovisade på ArtPortalen hos ArtDatabanken.

I centrala delar av sitt utbredningsområde i Europa växer skärblad även i öppna skogar – vilket inte observerats i Sverige.

1. Gräsmarker

Ett par av de största förekomsterna av skärblad i Skåne har under senare årtionden funnits i Glemminge (se tabell samt ”Första kända växtplatsen i Sverige”, bild 6–8) och Listarum (bild 2) i betad ängsmark, som tidigare varit uppodlad. I Ramsåsa finns skärblad med flera stora bestånd i en större, extensivt hävdad betesmark, som ligger relativt otillgängligt. En fjärde förekomst, en av landets sydligaste växtplats för skärblad, är den svagt betade höjdsträckningen utmed sydkusten i Vellinge kommun. Plantor i igenväxande eller extensivt hävdad gräsmark är såsom här ofta intrasslade i gräset och/eller varandra (Bild 9).

Tabell 1. Uppskattat antal plantor av skärblad i varje klon under perioden 1990–2015 i Skåne. Lokalernas lägen framgår av de numrerade lokalerna på karta 2.

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	Växtplats	Åtgärd
1. Skälderviken	-	10	20	10	8	15	hamnplats	klipps
2. Stångby	-	-	25	15	34	11	åker-vägkant	plöjs-klipps
3. Lernacken	1	1	1	1	1	0	igenväxning	ingen
4. Nyvik, Vellinge	15	25	50	30	80	100	åker-vägkant	klipps
5. V. Ängavallen	+	+	+	+	+	200	ängsmark	bete
6. Fuglie	-	50	100	>500	>1 000	>1 000	åker-vägkant	vårdas
7. Hyltarp	-	2	5	5	0	0	vägkant	klipps
8. Klågerup	25	10	50	40	0	20	åker-vägkant	klipps
9. Bara	65	60	25	5	115	0	åker-vägkant	klipps-utfyllnad
10. Nordanå	20	80	35	20	2	13	åker-vägkant	klipps
11. Harlösa	50	100	-	15	27	7	åker-jvgkant	ingen
12. Baldringe	30	40	25	25	60	30	åker-vägkant	klipps
13. Ljungatorp	8	20	20	20	80	18	ruderatmark	ingen
14. Glemminge, Vallen	+	75	+	500	1 000	30	äng->åker	bete->åker
15. Glemminge	>1 000	>1 000	+	100	1 000	1 000	äng-åkant	slås
16. Munka-Tågarp	30	40	30	25	97	65	åker-vägkant	klipps
17. Ramsåsa	-	-	-	-	500	500	ängsmark	bete
18. Listarum	-	-	-	>300	>1 000	34	ängsmark	bete
Summa: 15 aktuella lokaler 2015 – utgången från 3 lokaler								

Under gynnsamma förhållanden kan antalet plantor fördubblas och antalet blommande stjälkar mer än flerdubblas under en 5-årsperiod. I Listarum blommade tusentals stjälkar fördelade på ett stort antal bestånd, när skärblad 2010 här hade sin största förekomst i Skåne. Nya inhägnader, fler betesdjur och hårdare betestryck resulterade i att praktiskt taget alla stjälkar var uppätna och försvunna vid mitt besök 2015, då endast ett drygt 30-tal små stjälkar efter mycket sökande kunde återfinnas. Det är stor skillnad mellan dessa plantor 2015 och den fristående och robusta plantan från Listarum 2010 (bild 2).

2. Åker- och vägkanter

Skärblad har sina flesta växtplatser i Skåne i smala gräsbevuxna zoner mellan åker- och vägkant. Växtplatserna med den sällsynta arten är hårt trängda dels från åkern som plöjs,

Bild 6. I slutet av 1990-talet hade skärblad ett av landets största bestånd i kohagen i Glemminge, platsen där arten upptäcktes första gången i Sverige i början av 1800-talet. När jordbruksmarken överfördes till betesmark expanderade skärblad. Då hade arten uppenbarligen också etablerat sig i grässlänten, direkt söder om åkermarken (Bild 8), varifrån arten varit känd under lång tid.
Foto: Göran Mattiasson.

Bild 7. Fotografiet är taget vinkelrätt mot sluttningen på bild 6 och visar hur skärblad och den betade kohagen försvunnit, när marken plöjts. I bakgrunden skymtar sluttningen i grönt, som är identisk med växtplatsen på Bild 8 - nedan.
Foto: Göran Mattiasson.

Bild 8. Skärblad intill åkerkanten i övre delen av sluttning, som slås i nedre delen – Glemminge mellan åker och å.
Foto: Göran Mattiasson.

dels från vägen, där vägkanterna klipps. Expansionsmöjligheterna är begränsade. Åtgärder i sådana kantzoner resulterar i att antalet plantor under en 10-årsperiod i genomsnitt är relativt oförändrat. Här överlever och återkommer livskraftiga plantor i små bestånd år från år. Hur länge kommer skärblad att kunna stå emot de ständigt återkommande angreppen?

Skärblad är känd från vägkanter vid Stångby mosse i Lunds kommun, vid Nyvik i Vellinge, Hyltarp, Bara och Klågerup (Bild 10) i Svedala, Nordanå i Burlöv, Baldringe och Munka-Tågarp i Ystad samt Harlösa (järnväg) i Eslöv.

Skärblad saknas vissa år efter ingrepp, när de ovanjordiska delarna av plantorna försvunnit vid plöjning och endast rotsystemet överlevt, vilket visar sig efter ett eller flera år, när plantorna återhämtat sig. Vägkantsklippning bidrar ytterligare till att reducera beståndets storlek. Detta hände till exempel på växtplatsen vid Stångby mosse, där antalet plantor är litet. Enbart klippning av vägkanter med skärblad kan vara tillräckligt för att under en tid eliminera beståndet.

3. Ruderatmarker

I Skåne uppträder skärblad sällsynt på ett par platser som närmast kan betecknas som ruderatmark, dels på gräsmark vid hamnen i Skälderviken, dels i ett gammalt grustag, som numera betas alltför svagt och därför växer igen i Ljungastorp, nära Baldringe.

4. Försvunna

Skärblad är visserligen en mycket livskraftig art men den uthärdar inte allt. Den är ljuskrävande och tynar sakta bort och försvinner, när ljusflödet upphör. Tre växtplatser med skärblad har försvunnit i Skåne under de 25 år som undersökningen pågått.

a). På Lernacken försvann ett stort exemplar av skärblad trots att platsen inhägnades för att skyddas i samband med utbyggnaden av Öresundsbron kring millennieskiftet. Otillräckliga röjningsinsatser medförde att växtplatsen växte igen och att skärblad försvann.

b) I Bara anlades gräsmatta på växtplatsen med skärblad, när fastigheten bytte ägare. Trots gräsklippning återkom skärblad under flera år, vilket resulterade i att en jordhög – i form av bullervall? – anlades och därmed försvann skärblad för gott från växtplatsen.

c) I Hyltarp avverkades almallén, när träden angreps av almsjuka. När de skyddande alléträden försvann, försvann också skärblad från platsen utmed vägkanten.

Bättre hänsynstagande

Skärblad är rödlistad och en av Sveriges hotade arter, vars överlevnad inte är långsiktigt

Bild 9. I gräsmark är skärblad ofta intrasslade i gräsvegetation. Foto: E. Blomgren 2016.

Bild 10. Vägkanten vid Klågerup med skärblad 2016.
Foto: Göran Mattiasson.

tryggad. (jfr Svensson m fl 1993). Arten tillhör gruppen Starkt hotade arter, EN (ArtDatabanken 2015). Samhällets insatser för att skydda ett ogräs som skärblad har inte oväntat varit nästan obefintliga. Skärblad är till skillnad från flertalet sällsynta och rödlistade arter inte fridlyst enligt Artskyddsförordningen.

Sveriges till synes mest välskötta bestånd av skärblad finns i landets sydligaste kommun, Trelleborg. Markägaren informerades om förekomsten av den sällsynta växten och har sedan dess vårdat beståndet med framgång (bild 1). Beståndet har expanderat och antalet plantor mångdubblats under ett tiotal år (se tabell). Utvecklingen är resultatet av ett ökat hänsynstagande vid skötseln av växtplatsen.

Trafikverket, kommuner och markägare bör ta ett större ansvar för att växtplatser sköts så att blomning och överlevad av skärblad säkerställs och inte äventyras genom olika åtgärder.

Bild 11. Steril planta av skärblad efter blomning, frukter utan frön i september.
Foto: Gun Ingmansson 2016.

Tack

Jag vill tacka alla, som på olika sätt bidragit med uppgifter om skärblad till denna artikel, särskilt Stefan Andersson, Bo Antberg, Evastina Blomgren, Gun Ingmansson, Sebastian Sundberg, Jan Thomas Johansson, Thomas Karlsson och Torbjörn Tyler.

Litteratur

ArtDatabanken. 2015. *Rödlistade arter i Sverige 2015*. ArtDatabanken, SLU, Uppsala.

Bringer, L & K-G. 2005. Växtlokaler kring Färjestaden – Skogsby, del 3. *Krutbrännaren* 3.

Fröberg, L. Falcaria. I: Jonsell, B. & Karlsson, T. (red.) 2010. *Flora Nordica 6*. Stockholm.

Hartvig, P. 2015. *Atlas Flora Danica*. Gyldendal. Köpenhamn.

Mattiasson, G. 2017. Hur sprider sig skärblad i Sverige? *Sv. Bot. Tidskr. 111*: 46-53.

Nordstedt, O. 1920. Prima loca plantarum suecicarum. *Bot. Notiser 1920*: bilaga 1.

Olsson, K-A. 1996: *Falcaria vulgaris – Skärblad*. Artfaktablad, ArtDatabanken, SLU, Uppsala.

Svensson, R., Wigren-Svensson, M. och Ingelög, T. 1993. *Hotade åkerogräs*. Databanken för hotade arter, Uppsala.

Tyler, T. m.fl. (red.), 2007. *Floran i Skåne. Arterna och deras utbredning*. Lund.

Virtuella floran. >http://linnaeus.nrm.se/flora/di/apia/falca/falcvul.html<, Naturhistoriska Riksmuseet.